

Қозғамбаева Г.,
Алпысбаева Н.К.

**Моңғолиядағы қазақтардың
әлеуметтік-экономикалық
құрылымындағы көшпелілер
өркениеті теориясы
(XIX ғ. соңы – XX ғ. басы)**

Мақалада, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезінде Моңғолия қазақтарының саяси-экономикалық және әлеуметтік өмірінің күрделілігі қарастырылған. Моңғолия қазақтары Цин империясы қарамағына өткеннен кейін де, олардың ел билеу жүйесіндегі хандық билікті жойды. Цин әкімшілігі бұрынғы хан, сұлтан, болыс, ауыл басы, билер соты деген басқару жүйесін жойып, өз үлгісімен алты сатыдан тұратын жаңа әкімшілік билеу жүйесін енгізді. Маньчжур-қытайлық билеу жүйесін Цин империясы енгізгенімен қазақтың ел билеу жүйесі біржола жойылып кетпеген, ол көбіне қазақтардың ішкі мәселелерін шешумен айналысатын болғандығы қарастырылған. Моңғолия қазақтарының әлеуметтік құрылымындағы көшпелі мал шаруашылығына байланысты зерттеулердегі көзқарастар талқыланған. Қазақ елінің әлеуметтік өмірі формация теориясы тұрғысынан зерттеуге болмайтынын практиканың өзі дәлелдеп беріп отыр. Осы себептерге байланысты ғалымдар Қазақстанмен қоғамдық құрылысы ұқсас елдердің ортағасырдағы әлеуметтік өмірінің сипатын зерттегенде «көшпелілер өркениеті» деген теорияны басшылыққа алуды ұсынып отыр. Нәтижесінде Моңғолия қазақтарының көшпелі мал шаруашылығының дамуы атамекендегі қазақ халқынан тыс ерекшелігі болмаған деген қорытынды жасалған.

Түйін сөздер: диаспора, экономика, саясат, көшпелі өркениет, социализм.

Kozgambaeva G., Alpysbaeva N.

**The social-economical structure
of nomad civilization of Mongol
Kazakhs in in the late XIX and
early XX centuries**

The article is considered the difficulties of political and socio-economic life of Mongolia Kazakhs in the late XIX – early XX centuries. After accession of Mongolia to the Empire, the Khan's power was liquidated. Цин administration abolished the traditional institutions of the Kazakh authorities – Khan, sultans, township and village managers, as well as the court of biys. Instead of it, it was done six-speed administrative system. However, we couldn't say that traditional Kazakh administrative system was disappeared, its elements were preserved to solve internal problems. The article analyzes the researches of social structure of the nomadic Kazakhs. The practice proves that the social structure of the nomadic Kazakh society cannot be studied with the formation of the theory. At past time, social-scientists tried to consider the social life of Kazakhs from the position of «nomadic feudalism», due to the similarity with other medieval societies. As a result, the development of nomadic Kazakhs of Mongolia was considered one-sided, it was shown that the Kazakh economy was lacked specificity.

Key words: diaspora, economic, politica, nomadic civilization, socialism.

Козгамбаева Г.,
Алпысбаева Н.К.

**Теория кочевой цивилизации
в социально-экономической и
общественной жизни казахов
Монголии (XIX – XX вв.)**

В статье рассматриваются трудности политической и социально-экономической жизни казахов Монголии в конце XIX – начале XX вв. После вхождения Монголии в состав Цинской империи была ликвидирована ханская власть. Цинская администрация упразднила традиционные институты власти казахов – власть хана, султанов, волостных и аульных управителей, а также суд биев. Вместо них была введена шестиступенчатая система административного управления. Однако, традиционная казахская система управления не исчезла, ее элементы сохранились для решения проблем внутреннего характера. В статье анализируются труды, посвященные социальной структуре кочевого скотоводческого хозяйства казахов. Сама практика доказывает, что социальную структуру кочевого казахского общества нельзя изучать с подходов формационной теории. В свое время ученые-обществоведы старались рассматривать общественный строй казахов с позиции «кочевого феодализма», в связи со схожестью с другими средневековыми обществами. В результате, развитие кочевого скотоводства казахов Монголии рассматривалось однобоко, указывалось, что казахское хозяйство не обладало специфичностью.

Ключевые слова: диаспора, экономика, политика, кочевая цивилизация, социализм.

**МОҢҒОЛИЯДАҒЫ
ҚАЗАҚТАРДЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ
КӨШПЕЛІЛЕР
ӨРКЕНИЕТІ ТЕОРИЯСЫ
(XIX ғ. соңы – XX ғ. басы)**

XIX ғасырдың 70-жылдарының басында Қытайдың Шың-жан өлкесінің Алтай аймағында тұратын қазақтардың бір бөлігі Моңғолия территориясына көшіп келіп орналасты. Қоныс аударған қазақтардың бір бөлігі Шығыс Түркістан өлкесін мекендеп тұрған кезінде де, моңғол жеріне өткеннен кейін де, олардың саяси-экономикалық әлеуметтік өмірі мейлінше күрделі болды. XX ғасырдың басынан бастап Цин империясы қазақтардың саяси өміріне біраз өзгерістер жасады. «Цин империясы өзінің феодалдық-хандық мемлекетінің әкімшілік жүйесі губернаторлық әскери-әкімшілік мекеме құрды. Маньчжур-Қытай империясы Алтай Қобда қазақтарына ру басшысы арқылы өз үстемдігін жүргізіп келді» [1, 25 б.]. Ең әуелі Цин әкімшілігі бұрынғы хан, сұлтан, болыс, ауыл басы, билер соты деген басқару жүйесін жойып, өз үлгісімен жаңа әкімшілік билеу жүйесін енгізді. Бұл жүйе гүн, амбын, үкірдай, зәңгі, күнду, бошық сияқты алты сатыдан тұрды.

Цин империясының қазақ арасындағы өкілі сайланбай ол жоғарыдан тағайындалатын болған. Гүн императордың үкімдерін жергілікті жерлерде жүзеге асыруға міндетті болған. Гүннің ұсынысымен амбын тағайындалды. Амбынның және үкірдайлардың міндеті халықтан империяның қажетіне салық жинау, халықтың көңіл-күйі, хал-жағдайы туралы, жоғарғы орындарға хабарлап отыру болған. Ал зәңгі, күнде, бошық сияқты ұсақ шенеуніктер амбын мен үкірдайдың үкімдерін халық арасында орындап отыру міндетін атқарды [1, 27 б.]. Цин империясы өз тұсында маньчжур – қытайлық билеу жүйесін енгізгенімен қазақтың билеу жүйесі біржола жойылып кетпеген. Абақ керейді XIX ғасырдың басында төре ұрпағынан шыққан хандар билейтін еді. 1826 жылы Абақ керейді басқарып келген Абылай әулетінен шыққан Әбілқазы ұлы Көгедай дүние салып, билік оның баласы Әжі төреге өтеді. 1830 жылы бұл жүйені төрт би деген жүйемен алмастырған кезде де, төрт биге төре тұқымының өкілдері тағайындалатын. Қазақтардың «төрт орын» деп атап кеткен бұл жүйесі маньчжур-қытай жүйесімен қатарласа жүргізіліп, көбіне қазақтардың ішкі мәселелерін шешумен айналысатын болған. Қазақ арасындағы сот билігін билер жүргізгені белгілі [2, 50 б.]. Моңғолиядағы қазақтардың да арасында билер соты болды. Билер соты бүкіл қазақ арасында шарият және

әдеп-ғұрып негізінде дауларды шешіп отырды. Моңғолиядағы қазақ диаспорасы да атамекендегі қандастары сияқты көшпелі мал шаруашылығымен айналысты. Бүкіл қазақ халқы сияқты моңғол елін мекендеген қандастарымыздың әлеуметтік құрылымы жөніндегі мәселеге ғылыми тұрғыдан талдау жасау – тарих ғылымының алдында қойылып отырған міндеттің бірі. Мал шаруашылығымен айналысатын көшпелі халықтың, соның ішінде қазақтардың әлеуметтік құрылымы тақырыбына қалам тартқан ғалымдар аз емес. Бұл тақырыпта жазылған еңбектер де жетерлік. Осы ғалымдар аталмыш тақырыпты маркстік-лениндік теория тұрғысынан, атап айтқанда, формациялық теория тұрғысынан зерттеді [3]. Біз марксизм-лененизмді бірден бір шын ғылыми бағыт деуден де, оны ғылыми бағыт емес деуден де аулақпыз. Марксизм – ленинизмді адамзат қоғамының өткені, келешегі туралы алдыңғы қатарлы ойшылдардың жасаған ғылыми бағыттарының бірі деп есептейміз. Сондықтан қоғамдық жағдайы туралы ғылыми жұмыспен шұғылданатындар, зерттеп отырған тақырыбына сәйкес теорияны осы бағыттардың арасынан немесе олардың қосындысынан іздеп теориялық басшылыққа алғандығы тарихи зерттеулерден мәлім. Көп жылдар бойы тек жалғыз ғылыми бағытта жұмыс жасап, марксизм-лененизмді бірден-бір шын ғылым деп жариялап, көпшілігіміз осы бағыттың шындығына сендік. Одан қол үзіп кету, оны теориялық басшылыққа алып, оған мейлінше дағдыланған социализм дәуірінің ғалымдары мен олардың ұрпақтары үшін тіпті де қиын міндет. Ең әуелі марксизм-лененизм қағидаларын кімнің тәжірибиесіне негізделіп, тұжырымдалғанына көңіл бөлу қажет. Осы тұрғыдан қарағанда бұл қағидалар, олардың барлығы дерлік Еуропа елдерінің тәжірибиесіне сүйенгені белгілі. Маркстің формациялық теориясы барлық елдерге, барлық жағдайда сәйкес келмейтіні белгілі екені мәлім. Мұны басқа формацияларды қоя отырып, «феодализм» атты формация теориясы арқылы дәлелдеуге болады. Формация теориясы бойынша феодал және басыбайлы деген екі таптан құрылатын өндірістің негізгі құрал жабдығы – жер феодалдардың монополиялық меншігінде, басыбайлылар жер меншігінсіз болатын қоғамды феодалдық деп атағаны белгілі [4, 47 б.].

Мал шаруашылығымен айналысатын елдерде, соның ішінде, қазақ жерінде мал жайылымының кең байтақ болуына байланысты аталған жайылымдарға жеке меншік құқығының қалыптасуы мүмкін емес еді. Жайлауға оңтүстіктен,

Қаратау өңірінен солтүстікке дейін, кей жағдайда бір мың шақырымға дейін көшіп баратын кең байтақ жерді қалай жекеменшікке беруге болады? Қыстаудың жеке меншіктік кейбір белгілеріне қарай, қыстауға деген жеке меншіктің шартты түрде болғанын атап кеткен жөн. Ішкі Орданың ханы Жәңгір хан ХІХ ғасырдың басты ширегінде жерге, соның ішінде қыстау мен шабындық жерлерге жеке меншік енгізгені белгілі. Жәңгір ханның бұл реформасы зор маңызды шара, сондай-ақ көшпелі елдердің тарихындағы тұңғыш әрекет болғанымен нәтижесіз аяқталғаны да белгілі. Бұл тәжірибие мал шаруашылығымен айналысқан елдерде жерді жеке меншікке беруге болмайтындығын дәлелдейді. Мұнан кейінгі уақытта көшпелі елдерде осындай тәжірибие қайталанғаны туралы мәлімет жоқ.

Көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан елдерде жайылымды қауымдасып пайдаланды. Жайылымдық жердің мөлшері малдың санына пропорционал, былайша айтқанда, байлардың жайылым жер мөлшері орташалардан, кедейлерден көп болды. Орташа мен кедей шаруаға өзінің малына қажетті жайылымнан артық жердің қажеті де жоқ еді. Жерге жеке меншік болмаған жағдайда шаруаларды жерге қадап, бекітіп отыратын мүмкіндікте болмайды. Соның салдарынан мал шаруашылығымен айналысатын көшпелі елдерде басы байлылар болған жоқ. Ол елдерде бай қожалықтар шаруашылығы еркін шаруаларды жалдау арқылы ұйымдастырылды. Мұндай жағдайда қанаудың феодалдықтан гөрі капиталистік түрі басым болды. Еркін шаруалар байлардың малын бағып басқадай жұмысын істегенде оны басы байлы болғандықтан емес, экономикалық мұқтаждық негізгі рөл атқарды. Байлардың малын баққан шаруалар мал түрінде ақы алатындығын әрбір қазақ біледі. Көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын елдерде жерге жеке меншік қалыптаспады деген сөз бұл елдерде ешқандай жеке меншік болмады деген ұғым туғызбаса керек. Аталмыш елдерде жеке меншіктің объектісі мал болды. Адамның бай-кедейлігі оның жайылым жерінің мөлшерімен емес, малының санымен өлшенеді [5, 629 б.]. Мал барлық уақытта жеке қожалықтың жеке меншігінде болды. Тек кеңес өкіметі ғана малды қауымдық меншікке айналдырды. Жетпіс жыл ел билеуде кеңес өкіметі малға жасаған қауымдық меншік тәжірибиесі нәтижесіз аяқталғаны белгілі. Мал өндірістің құрал – жабдығы ғана емес, тұтыну затының рөлін атқарғандықтан, ол тек қана жеке меншікте болуға тиіс, жер тек өндіріс құрал-жабдығының рөлін атқаратындықтан, оның

қауымдық меншікте болуына мүмкіндік бар. Жер еш уақытта тұтыну затының рөлін атқарған емес. Жоғарыда айтылғандарға қарағанда, ортағасырдағы қазақ қоғамында классикалық түрдегі феодал және басыбайлылар табы болған жоқ.

Қанаушы формация деп аталатын қоғамдық құрылымда оның негізгі белгісі қанаушы, қанаушы тап болмағандықтан ортағасырдағы қазақ қоғамын феодалдық формация деп атауға болмайды. Маркстік-лениндік формация теориясына қайшы келетіндіктен де өмір шындығын бұрмалап, одан шығатын жол іздеу қажет болды. Әсіресе, байларды тәркілеу науқаны кезінде мұндай қажеттіктің маңызы арта түсті. Осындай ізденістің нәтижесінде патриархалдық феодализм, жартылай феодализм, жартылай феодалдар, байлар-молдалар, тағы басқа атаулар өмірге келді. 1921 жылы шақырылған РКП(б)-ның X съезі партияның ұлт-азаттық орнаған елдердегі мақсаты туралы мәселе қарай келе, тұңғыш рет «патриархалдық феодализм» деген атауды дүниеге әкелді. Бұл маркстік-лениндік теория мен мал шаруашылығымен айналысатын көшпелі елдердің өмір практикасының аралығындағы алшақтықты жою әрекеті еді. Осы тұжырымға сүйене отырып, ғалымдар әртүрлі атаулар ойлап табуға мәжбүр болды. Қоғамдық құрылымы практикалық феодализм болмағандықтан оған сәйкес келуге тиіс үстем тап та толыққанды феодал бола алмайтыны айтпаса да түсінікті.

Қазақстанда жиырмасыншы жылдың соңында жартылай немесе патриархалды феодалдарды тәркілеу үшін оларды өмірден іздеп табу қажет болды. Қазақ даласында жеке меншігінде көп малы бар, малының санына сәйкес жайылым жерлерін пайдаланатын байлар дегендер болды. Байлардың жағдайы пайдаланып отырған жайылым жерінің мөлшерімен емес, малының санымен белгіленіп отырған. Байлар шаруаларды қанап отырғанын жоққа шығара алмаймыз, олардың қанаушының сипаты феодалдыққа қарағанда капиталистік әдіске көбірек ұқсайтынын жоғарыда айтқанбыз. Сөйтіп, қазақ даласында феодал атты қанаушы тап болған жоқ. Ахмет Байтұрсынов 1919 жылы «Жизнь национальностей» журналында жарияланған мақаласында сол кездегі қазақ халқының әлеуметтік өміріне талдау жасай отырып, «Қазақ даласында таптық жік жоқ», – деген қорытынды жасаған болатын [6]. Қанаушы тапты тәркілеу саясатын жүзеге асыру үшін, Қазақстанның әкімшілік орындары олардың феодал екендігін малының саны арқылы анықтау әдісін таңдап алды. Қазақ АКСР-ның ОА комитетінің 1928 жылы қабылданған декреті бойын-

ша аудандардың көпшілігіне отырықшылығына байланысты жүз елу-төрт жүз ірі қара малы барлар феодал, ірі байлар деп есептелініп, тәркіленетін болды [7]. Бұл теория тұрғысынан да, практика тұрғысынан да қате еді, жүз елу-төрт жүз ірі қара малы бар адамдардың барлығын феодал табына жатқызуға болмайды. Олардың ішінде өз еңбегі арқылы байыған ауқатты шаруалар көп болды. 1939 ж. бүкіл Кеңес Одағы бойынша жүргізілген халық санағы бойынша, Қазақ КСР бойынша 99,3 пайыз шаруалар колхозға кіріп, 100 пайыз егістік жерлер солардың қарамағында болған [8, 266.]. Сондықтан, байларды тәркілеу науқаны қазақ жерінде саяси-экономикалық салада үлкен қателіктер мен бұрмалаушылықтарға әкеліп соққаны белгілі. Жоғарыда айтылғандардан қазақ елінде ортағасырларда да, одан кейін де классикалық түрдегі феодалдық қоғам болған жоқ, сондықтан қазақ елінің саяси әлеуметтік-экономикалық өмірін формациялық теория тұрғысынан зерттеу қате тұжырымдар жасауға әкеп соғады деген, қорытынды шығады. Қазақ елінің әлеуметтік құрылымы туралы мәселеге көбірек тоқталғанымыздың себебі, Қытай мен Моңғол еліндегі қазақ диаспорасының әлеуметтік құрылымының сипаты туралы сұрауға жауап іздеу еді. Мұнда да жерге жеке меншік болған жоқ, осыған байланысты қоғам феодалдар, басыбайлылар деген қарама-қарсы екі тапқа бөлінбеді. Қобда жерін мекендеген қазақтарда жеке меншігінде көп малы бар байлар, малы аз, орташа және кедей шаруалар болды. Бір сөзбен айтқанда, қазақтардың қоғамдық әлеуметтік құрылымын формациялық теория тұрғысынан зерттеуге болмайды, бұл теория олардың қоғамдық әлеуметтік құрылымының сипатын анықтауға дәрменсіз деген қорытынды жасауға болады. Формациялық теорияның авторы, К.Маркс өзінің теориясын Азия елдерінің, соның ішінде мал шаруашылығымен шұғылданатын көшпелі елдердің әлеуметтік өмірінің ерекшелігін зерттеуге сәйкес келмейтініне көңіл бөлгені белгілі. Ол өмірінің соңғы жылдарында бес формациядан тыс тағы бір формацияның адамзат тарихында болуы мүмкін деген болжам жасап, оған «Азиялық өндіріс әдісі» деген ат берген. Соңғы кезде қоғамтанушы ғалымдар адамзат қоғамының әлеуметтік өмірін зерттеу теориясы ретінде формациялық теорияға күмәндана қарайтын болды. Бұл күмән формациялық теорияны мал шаруашылығымен шұғылданатын көшпелі елдердің әлеуметтік өмірінің сипатын айқындауға келгенде күшейе түсіп отыр. Формациялық теория тарих ғылымының теориялық негізі ретінде тұйыққа тірелген,

осындай жағдайда қоғамтанушы ғалымдар «өркениет теориясы» деген бағытты ұсынып отыр. Қазақ елінің өткен өміріне көз жүгіртсек, бұл ел бес формацияның біреуін ғана басынан кешіргені белгілі. Қазақта құлдық қоғам болған жоқ, феодализм туралы жоғарыда айтылды, қазақ елі капитализм сатысына аяқ баса бастағанда бұл жолдан қазан төңкерісі бұрып әкетті, социалистік эксперимент сәтсіз аяқталды. Сөйтіп, қазақ елінің әлеуметтік өмірі формация теориясы тұрғысынан зерттеуге болмайтынын практиканың өзі дәлелдеп беріп отыр. Осы себептерге байланысты ғалымдар Қазақстан сияқты елдердің әлеуметтік өмірінің сипатын зерттегенде «көшпелілер өркениеті» деген теорияны басшылыққа алуды ұсынып отыр. Бұл теория жан-жақты зерттеліп, тұжырымдалып, үлгере алмағаны белгілі. Бірақ жоғарыда айтылған «Азиялық өндіріс әдісі» теориясымен үндеседі. Біздің ойымызша, көшпелі елдердің қоғамдық әлеуметтік өмірін көшпелілер өркениеті тұрғысынан зерттеу, бел-

гілі бір нәтижеге жеткізетін бағыт. Бізде, Моңғолияны мекендеген қазақтардың XIX ғасырдың соңы мен – XX ғасырдың басындағы әлеуметтік өмірі туралы тақырыпты зерттегенде «Көшпелілер өркениеті теориясын» басшылыққа алдық. Оны басшылыққа алу дегенде сөз, аталған кезеңде қазақтардың экономикасының негізі мал шаруашылығы болғанын, өндірістің негізгі құрал-жабдығын құраушы мал әрбір отбасының жеке меншігінде, жайылым жер қауымдық меншікте болғанын ескеруге тиіспіз.

Өндірістік қатынастың осындай ерекшеліктеріне сай қоғамда малы көп байлар, малы аз шаруаларға бөлінді. Еуропа елдеріндегідей феодал, басыбайлылар табы болған жоқ, байлардың шаруаларды қанауы феодалдық елдердегідей экономикадан тыс күштеу әдісімен жүргізілді, қоғамның саяси, рухани және т.б. көріністерінің сипаты көшпелілік өркениет белгілерімен айқындалып отыр деп, қорытынды жасауға негіз бар.

Әдебиеттер

- 1 Сарай А. Баян-Өлгей аймақтың қазақ халқы тарихының кейбір мәселелері. – Өлгей: МХР-ғылым тарату қоғамының Баян-Өлгейлік бөлімі, 1968. – 22-26 б.
- 2 Төрқұлов Н., Қазбеков М. Қазақтың би-шешендері. – Алматы: Жалын, 1993. – 50 б.; Созақбаев С. Тәуке хан. Жеті жарғы. – Алматы: Санат, 1994. – 48 б.; Кенжалиев З. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 260 б.
- 3 Златкин И.Д. История Джунгарского ханства. 1635-1758. – М.: Наука, 1983. – 332 с.; Гуревич Б.П. Международные отношения в Центральной Азии в XVII – первой половине XIX в. – М.: Наука, 1983. – 309 с.; Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи (XVII – XVIII вв.). – Алма-Ата: Ғылым, 1991. – С. 238; Сулейменов Р.В., Моисеев В.А. Из истории Казахстана XVIII века (о внешней и внутренней политике Аблая). – Алма-Ата: Наука, 1988. – 144 с.; Абусейтова М.Х. Казахстан и Центральная Азия в XV-XVII века: история, политика, дипломатия. – Алматы: Дайк-Пресс, 1998. – С.194-207.
- 4 Еренов А. К. Очерки по истории феодальных земельных отношений у казахов. – Алма-Ата., – 1960.– 158 с.; Зиманов С.З. О патриархально-феодальных отношениях у кочевников-скотоводов // Вопросы истории. – 1955. – №12; Соныкі. Общественный строй казахов первой половины XIX в. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1958. – 296 с.; Толыбеков С.Е. О патриархально-феодальных отношениях у кочевых народов // Вопросы истории. – 1955. – №1. – С.75-83.
- 5 Толыбеков С.Е. Кочевое общество казахов в XVII – начале XIX века: политико-экономический анализ. Алма-Ата: Наука, 1971. – 633 с. – С. – 628 – 631.
- 6 Жизнь национальностей. – 1919. – 3 августа.
- 7 Омарбеков Т. Голощекин Қазақстанда // Лениншіл жас. – 1990. – 5 тамыз.
- 8 История Казахской ССР. 5-т., – Алматы, – 1980. – С.– 695.

References

- 1 Sarai A. Bayan – Olgei aimaktyn kazak halky tarihyynyn keibir maseleleri. – Olkei: MHR-gylym taratu kogamynyn Bayan-Olgeilik bolimi, 1968. -22-26b
- 2 Torekulov N., Kazbekov M. Qazaqtyn bi-sheshenderi. – Almaty: Zhalyyn, 1993. – 50 – b.; Sozakbaev S. Tauke khan. Zhethi zhargy. – Almaty: Sanat, 1994. – 48 – b.; Kenzhaliev Z. Koshpeli qazaq qogamyndagy dasturli ququqtyq madeniet. – Almaty: Zhethi zhargy, 1997. –260 b.
- 3 Zlatkin I.D. Istoria Djungarskogo khanstva. 1635-1758. – M.: Nauka, 1983. – 332 s.; Gurevich B.P. Mezhdunarodnye otnosheniya v Centralnoi Azii v XVII – pervoi polovine XIX v. – M.: Nauka, 1983. – 309 s.; Moiseev V.A. Djungarskoe khanstvo (XVII – XVIII vv.). – Alma-Ata: Gylym, 1991. – S. 238; Suleimenov R.V., Moiseev V.A. Iz istoriy Kazakhstana XVIII veka (o vneshney i vnutrenney politike Ablaya). – Alma-Ata: Nauka, 1988. – 144 s.; Abuseitova M.H. Kazakhstan i Centralnaya Azia v XV-XVII veka: istoria, politika, diplomatia. – Almaty: Daik-Press, 1998. – S.194-207.

4 Erenov A. K. Ocherki po istorii feodalnyh zemelnyh otnosheniy u kazahov. – Alma-Ata.,- 1960.– 158 s.; Zimanov S.Z. O patriarhalno-feodalnyh otnosheniah u kochevnikov-skotovodov // Voprosy istoriy. – 1955. – №12; Sonyki. Obshestvennyi stroi kazahov pervoi poloviny XIX v. – Alma-Ata: Izd-vo AN KazSSR, 1958. – 296 s.; Tolybekov S.E. O patriarhalno-feodalnyh otnosheniah u kochevyh narodov // Voprosy istoriy. – 1955. – №1. – S.75-83.

5 Tolybekov S.E. Kochevoe obshestvo kazahov v XVII – nachale XIX veka: politiko-ekonomicheskiy analiz. Alma-Ata: Nauka, 1971. – 633 s. – S.628-631.

6. Zhizn nacionalnostei. – 1919. – 3 avgusta.

7 Omarbekov T. Goloshekin Qazaqstanda // Leninshil zhas. – 1990. – 5 тамыз.

8 Histor Kazak CCR. – 5t. – Almaty., – 1980. –B. –695.